

történik akkor, mikor Eco szemiotikáját ikonizmussal vádolják, a másik pedig az, hogy bár a szemiotikának a jel is a tárgya, de ahhoz, hogy jelről beszéljen, föltételeznie kell egy ténylegesen létező dolgot, amire a jel vonatkozhat.

A tökéletes nyelvről vallott nézetét Eco ebben a művében is tartja. Mivel nem létezhet semmiféle mentálisan állandósult séma, tökéletes ismeret, amely biztosítaná a dolgok rendjét és szavatolná a megértést, nem hozható létre tökéletes nyelv sem. Megismerés és nyelv elválaszthatatlanok, mindkettő kulturálisan determinált és intézményes jellegű. A nyelv egyik alapvető funkciója a referálás, azt azonban mégsem állíthatjuk, hogy a referálás a nyelv sajátja lenne, ez a nyelv egyik lehetséges használata, vagyis a nyelvet használó használja ezen a módon a nyelvet. Mivel a nyelv intézményszerű, a referálás sem lehet magánügy, csak akkor sikerül, ha van konszenzus, de igaz ez fordítva is: ha van konszenzus, sikerül. A dolgokra sokféleképpen referálhatunk, de mégsem akárhogy, egy kutyára például nem lenne szerencsés kétlábú élőlényként utalnunk. Idekapcsolódnak a

merev deszignátorok elmélete ellen fölhozott megjegyzések is. Eco az *e-mail*-címen kívül ilyet nem ismer. A tulajdonnevek – hasonlóan az anyagnevekhez – bár ontológiaiilag merevek lehetnek, a megismerés tekintetében nem bizonyulnak állandónak. Senki sem vitatja, hogy Aristotelés történetileg csak egy volt, de a rá való hivatkozásokban fikcionalizálódik, megsokszorozódik. A konszenzus létrejötte tehát nem vezethető le ezekből az állandóknak éppen nem bizonyuló állandókból.

A számos párhuzam ellenére a *Kant e l'ornitorinco* mégsem tekinthető a *Trattato* új változatának. Célkitűzései alapvetően mások. A 70-es években még úgy tűnt, hogy a különféle területeken jelentkező szemiotikai kutatásokat össze lehet fogni egy rendszerbe. A 90-es évekre azonban az általuk főlvállalt területek oly mértékben kitágultak és más diszciplínákkal fonódtak össze, hogy lehetetlen egyetlen kitüntetett helyről átlátni az egészet. Eco szerint a különféle elméletek jobbat nem tehetnek, minthogy ökümenikus türelemmel viseljük el egymást egy táguló galaxisban, amelynek a *Kant e l'ornitorinco* is csak néhány pontját érinti.

EGY ÚJ LUKÁCS-MONOGRÁFIA KAPCSÁN*

BENDL JÚLIA

Merész és gondolatébresztő vállalkozásba fogott a németországi Lukács-kutató: egy olyan sorozat keretében, amely a humán kultúra jelentős alakjainak tevékenységét

mutatja be, kísérletet tett rá, hogy a sorozat által megszabott terjedelemben, viszonylag röviden, de kellemesen olvasható formában és mégis szakszerűen összefog-

* Rüdiger Dannemann: *Georg Lukács zur Einführung*. Junius, Hamburg 1997, 166 oldal.

lalja a német érdeklődők számára Lukács György munkásságát, aki – mindmáig – egyfelől a magyar filozófia legkiválóbb képviselője, másfelől az egyik legtekintélyesebb marxista gondolkodó.

Semmiképp sem egyszerű földadat bemutatni a nagy filozófus mintegy hét évtizedes, hol magyar, hol német nyelven született műveit és gondolkodói pályáját. Ma már azt is nehéz elképzelni, hogyan lehetett Közép-Európában túlélni szinte a teljes huszadik századot: két világháborút (az egyiket katonaköteles korban), forradalmakat, birodalmak összeomlását, különböző politikai rendszereket. Lukács György pedig nemcsak túlélte a történelem viharait, Ferenc Józseftől és a Monarchia összeomlásától a Harmadik Birodalmon, Sztalin és Rákosi doktrínáin át Kádár Jánosig, hanem – lévén a társadalomról gondolkodó és író ember – valamilyen módon mindig reagált is az őt körülvevő szűkebb és tágabb világra, hol mint „független” gondolkodó, hol mint elkötelezett ideológus vagy éppen politikai szereplő.

Ha a könyv írója ezt, a történelemmel és a politikával összefonódott vonalat próbálná követni, valószínűleg nem tudna közvetíteni a filozófus életművéből semmi olyant a mai német olvasó számára, amit az érdekesnek vagy elgondolkodtatónak találna. Dannemann világosan látja (talán jobban, mint itthoni olvasói), hogy Lukács élete legnagyobb részében tulajdonképpen az elmaradt – és most már alkalmasint soha meg nem valósuló – „szocialista világforradalom” és a szocializmusnak nevezett közép- és kelet-európai történelmi kísérlet tragikusnak is nevezhető filozófusa volt, aki élete vége felé még megpróbált szembenézni a személyesen is vállalt ideológia és gyakorlat egyre nyilvánvalóbbá váló kudarcaival – mérsékelt sikerrel. Mindennek alapján természetesen nem juthatunk olyan következtetésre, hogy a baloldali eszmerendszereknek nincs jövőjük – a történelem elmúlt évezredei azt tanúsítják, hogy a

javak igazságos elosztásával, az egyenlőséggel, az igazságos világ gondolatával kacérkodó gondolkodás, mozgósítva az embernek az „általános” jó tulajdonságokba vetett hitét, minduntalan felszínre tör – hol vallási köntösben, hol vonzó politikai eszmerendszerként, bár sokszor akaratlanul is mérhetetlen pusztításokat okozva. Ez bizonyára így lesz ezután is: ezért nem szabad felednünk a megvalósítási kísérletek tragikus kudarcait és áldozatait.

Rüdiger Dannemann elkerül egy másik, úgyszintén kevésbé járható utat, amelyet követve kísérletet kellene tennie rá, hogy aprólékos munkával szétválassza a filozófus Lukács Györgyöt a szocializmus ügye mellett elkötelezett ideológustól. Viszont azt is jól látja, hogy „a gyakorlat filozófusának”, „a mindennapi élet teoretikusának” tevékenységét nem értelmezhetjük, ha figyelmen kívül hagyjuk az őt körülvevő valóságot, a teórián kívüli tényezőket.

Arra vállalkozik tehát a szerző, hogy rekonstruálja az alapvető kérdéseket, amelyek Lukács Györgyöt egész életében foglalkoztatták – marxizmus előtti és marxista korszakában is. Ilyen módon nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy a filozófust egész pályája során valóban csak néhány kérdés foglalkoztatta: az esztétika és a műalkotások mibenléte, az elidegenedés problémája (a kapitalizmus szenvedélyes elutasítása kapcsán), politikailag leginkább elkötelezett korszakában az irodalom és a filozófiatörténet néhány aktualizált kérdése, ill. fiatal és idős korában is az etika kérdései. Dannemann könyvének nagy erénye, hogy ezáltal szemléletessé teszi az idős Lukács egyik (jellemző nyelvi sutasággal megfogalmazott) megjegyzését, amelyet sokszor megütközéssel olvashat az is, aki ismeri a filozófus műveit: „Minden dolog énnálam valaminek a folytatása. Az én fejlődésemben, azt hiszem, nem organikus elemek nincsenek.” (Az *utolsó szó jogán*, 22. o.) Valóban nehéz elképzelni, mégis igaz, hogy Lukács György tevékenysége –

a kritikus-irodalomtörténész kezdetektől a tekintélyes, ám elvtársai által gyakran bírált marxista filozófus írásaiig – fölfűzhető néhány gondolati szálra.

A könyv némely fejezete – például az eldologiasodásról vagy *Az ész trónfosztása* c. könyvről – azt mutatja, mennyire gyanútlan, milyen könnyen elcsábítható és megtéveszthető az, aki a saját bőrén – szerencséjére – soha nem tapasztalta, milyen vigasztalan valóság jöhet létre egy rokonszenves, utópisztikus eszmerendszer jegyében, még ha föltételezzük is az eszme összes képviselőjének jó szándékát. Bizonyára ez az egyik, talán a legfőbb oka annak, hogy Lukács György, a baloldali gondolkodó sokkal népszerűbb a nyugati (és a Nyugathoz igazodó) társadalomtudósok körében, mint Európának ezen a táján általában az elméleti írásművek olvasói között. Azok a nyugat-európai társadalomtudósok ugyanis, akik a mai középnemzedéket alkotják, a 60-as–70-es években, fiatalon, a virágzó jóléti társadalom „represszív toleranciájában” élve és a diákmozgalmakban lázadva ismerkedtek meg – nem sokat kockáztatva – a baloldali eszmevilággal, ezzel a valóban örökké „vonzó, rokonszenves alternatívával”. (Dannemann könyve tanulságos olvasmány lehet azok számára is, akiket az érdekel, miért olyan reménytelen vállalkozás, hogy közös nyelven beszéljen akár egy országon belül is egy „keleti” és egy „nyugati”.)

Dannemann is látja, hogy a kommunizmushoz csatlakozó Lukács György vágyai tulajdonképpen egy valóságot ténylegesen nem ismerő értelmiségi utópiái voltak. Látja azt is, hogy sem a közgazdászok, sem a filozófusok nem tudták és ezután sem tudják megoldani a világ problémáit (67. o.), mégis, mintha – Lukácssal együtt – várna valamiféle univerzális megoldást az emberiség örök problémáira. Ennek érdekében érvel amellett – egyébként kétségtelesen helyesen –, hogy nem szabad száműzni a marxista gondolkodást a filozófiából.

(Csak azt nem említi: nem szabad megismételni, hogy egy politikai rendszer szolgálatába állított „filozófiával” tartsanak évtizedekig korlátok között egész térségeket.)

A nyugati fogyasztói társadalom bírálataiban Dannemann ma is kapcsolódni tud a fiatal Lukács társadalombírálatához (45. o.), aki személyiségének elvi radikalizmusa folytán szavaiban már igen korán lázadózott a „feudális” Magyarország és annak képviselői ellen – ahogyan a mindenkori fiatalság lázad a mindenkori készen kapott világ vélt vagy valós hibái ellen.

Dannemann nem terheli túl könyvét azzal, hogy a Lukács-interpreátorok nézeteit ismertesse, egyeztesse vagy cáfolja. Az életrajzi tények közül is csak annyit említ meg, amennyi szükséges ahhoz, hogy térben és időben elhelyezhessük Lukács életművét és az ehhez kapcsolódó kérdéseket. Ismeri a filozófus életével foglalkozó, többnyire németül is hozzáférhető irodalmat, a magyarországi olvasó számára azonban megdöbbentő, mennyire más nézőpontból szemléli egy németországi (nyugati) társadalomkutató a huszadik század különböző társadalmi helyzeteit. A szocialista hiánygazdaságról nincs tapasztalata, így csak a nyugati, régóta működő fogyasztói társadalom problémái felől tudja – meglehetősen rokonszenvvel – szemlélni Lukács írásait, ahogyan bennük a filozófus nagy elmével és komoly elméleti apparátussal bírálja a mindent áruvá változtató, az ember személyiségét a fogyasztásban lassan felőrlő társadalmi folyamatokat. A későbbiekben egyáltalán nem tud mit kezdeni a szocializmus keretei között élő, a rendszert „belülről bíráló” baloldali értelmiségi alakjával, mert nem ismeri belülről sem a szocializmust mint társadalmi rendszert, sem annak manipulációs technikáit, és nem ismerheti a szocializmuson belül uralkodó valóságos hatalmi viszonyokat sem.

Úgy gondolom, aki akár napjainkban is az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén él, ma is érzékelheti, hogy a szá-

zad eleje, az első világháború kitöréséig eltelt másfél évtized, ebben a térségben rendkívül erős, ám rejtett feszültségekkel volt tele. A fiatal Lukács György írásait is erősen meghatározta ez a feszültség: „Az élet a chiaroscuro anarchiája. Semmi sem teljesebb benne egészen, és semmi sem fejeződik be; mindig új hangok, zavarók vegyülnek a már zengők kórusába. Minden folyik, s minden egymásba folyik, gátak nélkül, tisztátalan keveredéssel; minden elpusztul, minden eltörik, igazi életre semmi sem virul. Élni annyit tesz: valamit végigélni tudni; az élet annyit: semmi sem élődik végig teljesen és egészen. Az élet az egész mindenségben, minden elgondolható létezésben a legkevésbé valóságos és eleven” („A tragédia metafizikája”, in *Ifjúkori művek*, 493. o.) Ilyen mondatokat, amelyek a totális bizonytalanság érzetét, sokszor az élet semmibevételét, olykor elutasítását fogalmazzák meg, bőségesen idézhetnénk, nemcsak a fiatal Lukács műveiből és magánleveleiből, de számos „osztrák magyar” kortárs írásából is. Dannemann könyve talán azokhoz a fiatalokhoz is tud szólni, akik nem találják és olykor már nem is keresik helyüket a világban – ők rokonléleként üdvözölhetik a fiatal Lukács Györgyöt.

A század elején, az első világháború kitörése előtt Németországban lényegesen kevésbé volt érezhető az általános bizonytalanság, ott kevésbé érezték ideiglenesnek a „világot”, az uralkodó társadalmi rendet, mint a Monarchiában. Lukács pedig itt nőtt fel, itt járt iskolába és egyetemre, itt szocializálódott, s ez az alapézés formálta pályája első tizenöt-húsz évének írásait. Korai műveinek egyik legfontosabb témája a kultúra válsága (*A modern dráma fejlődésének története, Esztétikai kultúra* stb.). A kultúra általános válságának gondolata, a mindent elöntő világfájdalom, az összeomlás előtt álló világrend magas szintű elméleti-filozófiai megfogalmazása meglehetősen új volt a tízes évek Németországában. Max

Nordau, aki Magyarországon született, és később, már mint nemzetközi hírű publicista is gyakran publikált a *Pester Lloyd*-ban, az 1890-es években foglalkozott a társadalom általános válságjelenségeivel (*Entartung*, 1892–93), de ő még a teológia és a metafizika megújulásában látta a lehetséges kiutat. Nordau könyvét Lukács is olvasta gimnazista korában, s emlékezése szerint erősen meg is változtatta világlátását. Oswald Spengler nagy hatású műve (*Der Untergang des Abendlandes*) csak jó néhány évvel Lukács korai, a kultúra válságával foglalkozó írásai után jelent meg: ebben a helyzetben előnyt jelentett, hogy Lukács kelet felől érkezett Németországba, de a nyugat-európaival mindenképpen egyenrangú, európai műveltséggel. Amikor Lukács a tízes évek elején Németországba költözött – részben saját érzelmi zűrzavara elől menekülve, részben kedvező lehetőségeket keresve pályája kezdetén –, gondolkodásában természetesen magával vitte Heidelbergbe mindazt, amit magával vihetett egy olyan ifjú, aki az Osztrák Magyar Monarchia utolsó éveiben, igen kedvező körülmények között szerezte műveltségét. Semmiben sem maradt el a kor színvonalától, de magával vitte a Monarchia utolsó éveiből az egyetemes bizonytalanság érzését, a kultúra válságának tudatát – és az orosz irodalom közvetítésével megismert messianizmust. Ez is magyarázza, miért voltak Lukács György gondolatai annyira újszerűek és hatásosak a tízes évek Németországában. Ezekkel járulhatott hozzá a „Keletről jött” ifjú filozófus egy olyan jelentős társadalomtudós gondolkodásához is, mint amilyen Max Weber volt.

Lukács György korai, magyar nyelven írott művei után már németül, a német irodalmi közvélemény ez irányban jól hangolt légkörében, a tízes években született *A regény elmélete*. Ez a mű, amely egy soha el nem készült, Dosztojevszkijről szóló könyv bevezetője lett volna, átmenet az egyik gondolatkörből a másikba, de ez az

átmenet sokáig tartott, időhöz sem köthető pontosan Lukács életművében. Még 1915-ben, tervezett Dosztojevszkij-könyve kapcsán fogalmazza meg egy Paul Ernstnek írott levelében (V. 4.) azt a fordulatot, amelyet 1918 után a gyakorlatban is követ majd: megfogalmazza az „első etika” (a képződményekkel szembeni kötelességek) és a „második etika” (a lélekkel szembeni kötelességek) közötti különbséget, deklarálja azt, hogy a politikus ember, a forradalmár az emberiség iránti kötelességet tartja szem előtt, s így átértelmezi, átminősíti a bűn fogalmát is, ami adott esetben fölméntést ad még az emberölésre is, ha azt a „cél érdekében” követik el. S mivel ebben a szférában, a forradalmár-politikus világában nem áll semmiféle nagyobb hatalom, magasabb erkölcsi elv a „párt” döntése fölött, megnyílik az elvi – és jogosnak tekintett – lehetőség a társadalom erőszakos átalakítása előtt. A világban uralkodó káoszt a fiatal Lukács véleménye szerint a Dosztojevszkijnél megismert messianisztikus hit segítségével oldhatjuk föl, csak így juthatunk el a „megváltáshoz”. Ennek a gondolatmenetnek a megvalósítása azonban ekkor még föl sem merülhetett: Lukácsnak és eszmétársainak eszük ágában sem volt cselekedni is annak érdekében, hogy „föloldhassák” a „teljes bűnösség korszakának” káoszt, s *A regény elmélete* is befejezetlen maradt. A cselekvés lehetősége Lukács számára csak a világháború után, az 1917-es oroszországi, majd az 1918–19-es magyarországi forradalmak után merülhet föl.

Lukács György „bizonytalanságérzete” a tízes évek végéig tart, amíg meg nem találja célját és helyét a politika rendszerében – a nemzetközi kommunista mozgalom tagjaként. Fölbecsülhetetlen szerepe volt ebben a fordulatban annak is, hogy 1917-ben megtalálja magánéletének párját: Bortstieber Gertrúdot: „Nem tudom, hogy e kontroll [Gertrúd kontrollja] segítsége nélkül gondolkodásom belsőleg átalakulha-

tott volna-e (1917–19). Nemcsak azért, mert most – életemben először – a világnézeti döntés egész életemet megváltoztatta, hanem egyúttal világnézetként is teljesen más alternatívák.” (*Megélt gondolkodás*, 62. o.) Egészen addig szétválaszthatatlanul összegubancolódik Lukács György írásai-ban a történelmi helyzet által kiváltott bizonytalanság és a magánéleti világfájdalom.

Amikor 1918 decemberében Lukács György, immár ismét Budapesten belépett a kommunista pártba, barátai és ismerősei közül sokan nem értették, miért kötelezte el magát a reményteljes filozófus 33 éves korában a kommunizmus eszméje mellett. Nem is érthették, hiszen Lukács mindig erősen titkolta nemcsak magánéletét, hanem a tízes évek elejétől magyarországi és németországi terveit és ezek kudarcait is. Visszatekintve jól láthatjuk, hogy korábbi gondolkodásában már jelen voltak mindazok az elemek, amelyek érthetővé, majd-hogynem szükségszerűvé tették csatlakozását ehhez a politikai irányzathoz, bizonyos mértékig még a pártfegyelmet is vállalva. Egész fordulatához azonban a végső lökést a heidelbergi egyetem levele adta, melyben a dékán arra kéri Lukácsot, hogy vonja vissza habilitációs kérelmét, mert kérését nem tudják és nem is akarják teljesíteni. Ebben a kérdésben – Lukács visszaemlékezését és életrajzírói többségét követve – Dannemann is megfordítja a sorrendet, amikor azt írja: a kommunistává válás megóvta Lukácsot attól, hogy „érdekes-excentrikus heidelbergi magántanár” legyen belőle. Kronológiailag az elutasítás – amelyet Lukács nyilván nem egy könnyen megoldható technikai kérdésnek, hanem szimbolikusnak érzett – természetesen megelőzte, és részben ki is váltotta a fordulatot.

Ma már nehezen tagadható: ha egy gondolkodó ember, sőt akár egy tekintélyes filozófus, mint amilyen Lukács György is volt, gondolatait valamilyen politikai esz-

merendszer szolgálatába állítja (vagyis: ha egy értelmiségi önként korlátozza saját társadalombíráló szerepét és látókörét), írásainak színvonala nagyot zuhan. Dannemann nem is próbálja cáfolni a Lukács műveit jól ismerő és értő Ernst Bloch vagy Th. W. Adorno véleményét: a politikailag leginkább elkötelezett időszakokban Lukács írásai messze a saját korábbi szellemi színvonala alatt maradtak. Ettől nem óv meg senkit még az sem, ha egész pályáján igyekszik szem előtt tartani: az individuumot az etikai felelősségtudat kapcsolja a nembeliséghez – Lukács olykor egyértelműen fontosabbnak tekintette az elkötelezettséget és a politikai realitást az etikánál.

Érzékletesen mutatja be Dannemann a Lukács egész életművén végighúzódo esztétikai gondolatmenetet. Könyve alapján ráébredhetünk: „lelke mélyén” Lukács talán egész életében azt remélte – nemcsak a század első éveiben, de később is, már mint a marxizmus elkötelezett híve –, hogy előbb-utóbb elmosódnak a határok a művészet és az élet között, s ha az emberek társadalmi különbségek nélkül, egyformán hozzáférnek a művészethez, ettől alapvetően megváltozik az életük is: „a művészet történelmi szerepének helyreállítását csak a marxizmus egyetemessége teszi lehetővé” – vallja Lukács élete végén is (*Megélt gondolkodás*, 55. o.). Talán ez a meggyőződés rekesztette ki szellemi horizontjából egy életre az avantgárd kísérleteket – ezeket ugyanis ő már a tízes években sem tudta egy utópikus cél érdekében fölhasználható eszközöknek tekinteni, pedig akkoriban még egyértelműen a világgal elégedetlenek eszköztárához álltak közelebb, és az avantgárd művészet megítélése kommunista körökben csak a 20-as években változott meg.

Lukács György időskori műve, *A társadalmi lét ontológiája* nagyszabású, de kétes sikerű kísérlet egy marxista ontológia megalkotására. Ebben a művében fölülbírálja korábbi marxizmusa néhány alaptételét: az

elnyomást például nem tekinti már azonosnak az elidegenedéssel és az eldologiasodással. Az idős filozófus azonban már nem képes követni a szakirodalmat, így ez a műve (is) lényegében hatalmas torzó marad. „Filozófiai testamentumának” jelentősége Dannemann szerint is magában a próbálkozásban rejlik.

Az utolsó fejezetben a szerző kitekint néhány társadalomtudósra azok közül, akik összefüggésbe hozhatók Lukácssal és nevük Németországban is ismert. Csakis a berlini Magyar Ház igazgatójának, Dalos Györgynek németországi ismertsége magyarázhatja, hogy elsőként az ő egyik regényét említi Dannemann, melyben – kelet-európai abszurdként – szó van Lukács György temetéséről is. Említi még Peter Bürgert, Jürgen Habermast, valamint Heller Ágnesét és a Budapesti Iskola néhány más tagját is.

Könyve végén Dannemann közöl egy meglehetősen részletes kronológiát is. Ennek pontatlanságai jórészt a Magyarország és Németország közötti távolsággal magyarázhatók. Néhány száz kilométer távolságból és egy másik társadalmi rendszer felől nézve nyilván nincs is nagy jelentősége például annak, hogy Ausztria valóban kiadta-e Lukácsot Magyarországnak 1920-ban, vagy hogy tényleg Lukács utasította-e vissza 1957-ben a neki felajánlott párttagságot a nemrég megalakult MSZMP-ben, ahogy Dannemann írja, vagy a párt nem fogadta el kompromittálódott híve jelentkezését.

A lélek és a formák nyitó esszéjében írja Lukács „... vannak élmények, amiknek nincsenek kifejező gesztusai, és amik kifejezés után vágyódnak mégis” (*Ifjúkori művek*, 311. o.). Erre rímelnék a filozófus utolsó szava is, Heller Ágnes visszaemlékezése szerint: „A legfontosabbat, a legfontosabbat nem értem” – mondja Lukács. S a kérdésre, hogy mi a legfontosabb, így válaszol: „Azt még nem tudom”. (Vö. Dannemann, 17. o.) Jó szimbólumai ezek a szavak Lukács György pályájának, hiszen

hosszú utat járt be a filozófia klasszikusaitól a marxizmusig: a kifejezhetetlentől

addig, amiről valójában azt sem tudjuk, micsoda.

A VÉGTELEN DINAMIZMUSSEL TÁRSULT FRONÉZIS*

LICSKÓ GYÖRGY

„Heller Ágnes, a fronézis filozófusa” – ezzel a címmel jelent meg Rózsa Erzsébet könyve. A szerző sokatmondó és találó címet adott írásművének. A *fronézis*, az antik görög filozófia e fontos etikai kategóriája, mint ismeretes, azt a nehezen elsajátítható képességet jelenti, aminek birtokában a cselekvő ember a bonyolult körülmények között is biztonsággal tudja az erkölcsi értelemben vett értéket, a jót választani. A tanulmány Heller eddigi alkotói életútjának mintegy másfél évtizedes, legérdekesebb szakaszával foglalkozik: a 60-as évektől az 1977-es emigrációig terjedő időszakban keletkezett műveiről ad számot. E vizsgálódás meggyőzi az olvasót arról, hogy Heller Ágnes valóban fronézise vezérelte azon a konfliktusokkal terhes úton, amelyen fokozatosan eltávolodott az akkori ideológiától. A könyvben persze nem az ideológiai vagy politikai problémáknak a boncolgatását találjuk. A szerző – a tanulmány előszavában megjelölt céljának megfelelően és Gadamer hermeneutikai módszerét követve – a filozófus műveinek tartalmi elemzését végzi el: a szöveget illetve a bennük foglalt gondolatokat „hagyja beszélni”. Űgves a könyv szerkezete, fölépítése is. Három részből áll, amelyből az első kettő az említett szövegelemzés, a harmadik rész pedig egy terjedelmes interjút tartalmaz Heller

Ágnessal, amely teljesen megfelelő, sőt szükséges kiegészítője az előzőknek. Ebben már nem a művek szövege, hanem személyesen maga a filozófus beszél saját életéről és a körülményekről, amelyek között könyveit írta.

Az első rész főként Heller Ágnes 1970-ben megjelent könyve: *A mindennapi élet* elemzésével foglalkozik. Rózsa Erzsébet érdekes gondolatvezetéssel mutatja meg, hogy ebben a könyvben Hellert elsősorban az érdekelte, „miként válhat az egyedként adott ember individuummá a mindennapok megszüntethetetlen és meghaladhatatlan szövedékében” (38. o.). Helytálló hasonlattal élve, úgy jellemzi a helleri koncepció szerint önmagát személyiséggé-fejlesztő egyént, mint egy filozófiai történet, sőt filozófiai mese hőseit, aki célja elérése érdekében vállalja a megpróbáltatásokat. És hozzáteszi: tudjuk, érezzük, hogy ez a „mese” tulajdonképpen rólunk, a hétköznapiak százféle bajával állandóan küzdeni kénytelen emberről szól. A szerző dokumentálja és következtetéseivel megerősíti: Hellert itt nem az érdekelte, hogy a nembeliség miként nyilvánul meg az egyénben, hogy az egyén miként halad az elvont nembeli értékek felé. A hangsúly a nembeliség reprodukciójáról nála áttevődik az egyén reprodukciójára, illetve az egyén

* Rózsa Erzsébet: *Heller Ágnes, a fronézis filozófusa*, Osiris-Gond, Bp. 1997, 298 oldal.